

Lütfiye Çetin*

Yılmaz, İ. (2023) *Ottoman Passports: Security and Geographic Mobility, 1876-1908*

İlkay Yılmaz'ın *Ottoman Passports: Security and Geographic Mobility, 1876–1908* adlı çalışması Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Abdülhamit döneminde uyguladığı güvenlik politikalarını, coğrafi mobilitayı denetleme yollarını ve bu denetim mekanizmalarının pasaport teknolojisiyle ilişkisini ele alarak coğrafi mobilitenin kontrolü, anarşizm karşıtlığı, altyapısal güç ve yapısal şiddet, idari ağlar ve grupların kriminalize edilmesi temaları üzerinde durur.

Yılmaz çalışmasında iki temel argüman sunar: Birincisi, II. Abdülhamit rejiminin coğrafi mobilitayı kontrol etme girişimlerinin doğrudan meşruiyet kriziyle, yükselen radikal muhalefetle, devrimci bir propaganda olarak şiddetin yükselişiyle ve yüksek emperyalizm çağında toprak kayıplarıyla bağlantılı olmasıdır. İkincisi ise coğrafi mobilitayı kontrol etme girişimleri rejimin gücünü gösteren ve Osmanlı idari uygulamalarındaki uzun vadeli değişikliklerin izini sürmek için bir araç olduğudur. Bu iki temel argüman kitabın tüm bölümlerinde detaylandırılarak örülür. Yedi ana bölümden oluşan çalışma birbirini tamamlayan teorik, tarihsel ve tematik analizler sunar. İlk olarak güvenlik ve coğrafi mobilite hakkında kapsamlı bir tarihsel arka plan çizilir. Daha sonra da kitaba ismini veren 'Osmanlı Pasaportları' ilk bölümlerde okuyucunun karşısına çıkar: bu yapılandırma, okuyucunun kavramların iç içeliğini daha net anlamasını sağlar.

İlk bölüm "Theoretical Framework: The Modern State, Power, and Security", devlet, iktidar ve güvenlik üzerine kuramsal bir tartışma sunar. Yılmaz burada Michel Foucault'nun yönetimselliğini, Charles Tilly'nin doğrudan ve dolaylı yönetim ayrımıyla birleştirir. Giddens'in gözetim biçimleri ve Michael Mann'ın altyapısal iktidar kavramı da modernleşme sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşumuna dair çok boyutlu bir analiz sunar. Bu çerçevede pasaport hem bireyi tanımlayan hem de devleti görünür kılan bir aygıt olarak karşımıza çıkar. Devlet, bireyleri gözetleyerek onlara normlar atfeder ve bu normlara göre onları 'makbul' ya da 'tehdit' olarak konumlandırır. Böylece, pasaport bir kontrol aracı olmanın ötesinde, modern iktidarın normatif özne üretme stratejilerinin de merkezindedir. Yılmaz'ın sunduğu teorik asamblaj hem makro yapısal dönüşüm, yani devlet-toplum ilişkisi, hem de gündelik hayatın kılcal damarlarındaki özneleştirme yönelik denetim ve gözetim pratiklerini ortaya çıkarır.

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, lutfiyecetnn@gmail.com, ORCID: ???

Yılmaz, Tilly, Giddens, Foucault ve diğerlerinin çalışmalarından yararlandığı teorik bölümde, modern devletin karşılaştığı/karşılaşabileceği iki temel sorunsala da işaret eder: jeopolitik ve biyopolitik. Bu iki sorunsal, hem dış tehditler hem içsel disiplin mekanizmalarına yönelik iktidar stratejilerini açıklamada verimli bir tartışma alanı sunar. Yılmaz'a göre, bu iki temel güvenlik sorunsalı doğrudan *raison d'état* tartışmasını getirir. Zira modern devlet yalnızca mevcut toplumun düzenini sağlamanın yanı sıra, devletin kendi bekasını teminat altına almakla da ilgilidir. Bu nedenle Yılmaz, devletin güvenliği ve sürekliliği tehlikede olarak algılandığında ne olabileceğini de sorgular. Dış politik tehditler, ayaklanmalar ve muhalif hareketler, devletin 'güvenlik' gerekçesiyle olağanüstü önlemler almasını 'meşru' kılabilmektedir. Bu çerçevede devlet, sadece sınırlarını dışarıya karşı korumakla kalmaz; içerideki toplumsal düzeni de kendi tanımladığı normlara göre yeniden inşa eder. Böylece *raison d'état* bir dış güvenlik refleksi olmaktan çıkar; içeride norm üretme ve aykırılıkları bastırma mekanizması olarak işler. Yılmaz'ın tüm bölümlerde örneklendireceği ve detaylandıracağı üzere, bu durum Osmanlı İmparatorluğu özelinde de belirgin bir biçimde gözlemlenir. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında elitler, sadece sosyalist, anarşist ya da milliyetçi hareketlerin ideolojik söylemlerine değil, bu hareketlerin somut eylemlerine ve örgütlenmelerine karşı da büyük bir dikkatle yaklaşmışlardır. Bu, genel anlamda işçi sınıfına ve taşrada gelişen muhalif yapılara yönelik sistematik bir güvensizlik üretmiştir. Yılmaz'a göre bu güvensizlik, Osmanlı bağlamında Balkan milliyetçiliği ile Ermeni devrimci hareketleri karşısında yoğunlaşmıştır. Pasaportu işaretlemler, devletin kurduğu/kurmak istediği normların dışında kalan, muhtemel suçlu, 'şüpheli', 'fesad'lardır. Bu gruplar imparatorluğun toprak bütünlüğüne doğrudan tehdit oluşturan aktörler olarak görülmüş; pasaport sistemi, gözetim mekanizmaları ve mobilitayı sınırlandıran politikalar bu çerçevede meşrulaştırılmıştır.

Yılmaz, literatürdeki bazı eksik tartışmalara da dolaylı eleştiriler getirir. Osmanlı modernleşmesinin sıklıkla Tanzimat reformları üzerinden okunması ve güvenlik politikalarının ikincil bir mesele olarak değerlendirilmesine bir nevi karşı çıkar. Yılmaz, tarihyazımında II. Abdülhamit dönemini otoriterlik, sansür ve istibdat rejimi gibi temalarla sınırlı kalmadan, bu dönemin aynı zamanda bir 'modern güvenlik devleti inşası' bağlamında da ele alınması gerektiğini savunur. Kitabın önerdiği bu bakış açısı, güvenlikleştirmenin modernleşme sürecinde aracı olmaktan ziyade kurucu unsurlarından biri olarak yeniden düşünülmesini sağlar. Bu yaklaşım, devlet-toplum ilişkilerinin gözetim, sınırlama, dışlama ve bilgi üretimi gibi araçlarla da okunması gerektiğini ileri sürer. Çünkü daha önce değinildiği gibi, Yılmaz'a göre pasaport rejimi yalnızca bireylerin mobilitelerini sınırlamaya değil, aynı zamanda devletin kendi varlığını koruma çabasının bir aracı olarak da görülebilir. Dolayısıyla bir seyahat belgesi olarak görülen pasaport bir gözetim, sınıflandırma ve dışlama mekanizmasının bir parçasıdır. Yılmaz'ın çalışması, pasaportlar üzerinden modern devlete ilişkin teorik tartışmaları Osmanlı bağlamında somutlaştırır ve devletlerin iç güvenlik endişeleri ile uluslararası anarşizm tehdidi gibi dış faktörlerin nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar. Tüm bu gelişmelerin 19. Yüzyılda farklı devletlerde ortaya çıkan modern iktidar pratikleriyle eş zamanlı olarak okunması aynı zamanda

hâkim Osmanlı tarihyazımına yönelik bir eleştiri bağlamında da değerlendirilebilir. Yılmaz'ın pasaportu ve pasaport rejimini modern devletin yönetim tekniği ve inter-imperial gözetim aygıtı bağlamında incelemesi göz önünde bulundurulduğunda Yılmaz'ın *Ottoman Passports: Security and Geographic Mobility, 1876–1908* adlı eseri de geç modernleşme anlatısını tartışmaya açan çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkar.

Çalışmanın teorik çerçevesindeki makro ve mikro ele alış anlayışı incelenen kaynaklarda da gözlemlenmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler, özellikle Zaptiye Nezareti ve Dahiliye Nezareti belgeleri, Hüseyin Nazım Paşa'nın raporları ve polis nizamnamelerini inceleyen Yılmaz, hem devletin üst düzey güvenlik stratejilerine hem de gündelik uygulamalara odaklanır. Böylece Yılmaz, Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonundaki yönetsel dönüşümünü iç dinamiklere küresel güvenlik iş birlikleri bağlamını eklemleyerek okur.

İkinci bölüm, II. Abdülhamit döneminin güvenlik politikalarını tarihsel çerçevede sunar. Yılmaz, bu dönemde Osmanlı'nın Ermeni devrimci hareketi ve Balkanlardaki milliyetçi mücadelelerin güvenlik söylemi içinde nasıl ele alındığını ve siyasi meşruiyeti inşa etme çabasını tartışır. Özellikle 'iç düşman' ve 'fesad' tanımlarının yeniden inşa edilmesi ve ön plana çıkmasıyla Yılmaz, uygulanan idari reformların ve güvenlik tedbirlerinin iktidar ilişkilerini yeniden kurmaya yönelik ideolojik bir çaba olduğunu savunur. Böylece devletin kendi meşruiyetini güvenlik üzerinden nasıl tanımlamaya çalıştığını ve farklı sosyal grupları bu stratejiler doğrultusunda nasıl konumlandığını detaylı biçimde sunar. Bu çok katmanlı yeniden konumlanmanın epistemolojik bir yeniden inşa süreci olduğu da tartışılabilir.

Üçüncü bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun artan suikast eylemleri ve anarşist hareketler bağlamına karşı geliştirdiği/geliştirmeye çalıştığı uluslararası iş birliklerini ele alır. Yılmaz, özellikle 1898 Roma Uluslararası Konferansı ve 1904 St. Petersburg Protokolünün analizlerini yaparak devletler arası anarşi karşıtlığının nasıl kurumsallaşmaya başladığını göz önüne serer. Böylelikle Yılmaz, ikinci bölümde tartıştığı iç güvenlik unsurunun üzerine Osmanlı'nın uluslararası düzlemdeki konumunu okuyucuya hatırlatır. Başka bir deyişle, 'anarşizm tehdidi' ile 'yüzleşen' Osmanlı İmparatorluğu hem devletin bekası için yeni tehdit edici özneler yaratır ve böylelikle kendini yeniden konumlandırır, hem uluslararası iş birlikleri geliştirir ve böylelikle uluslararası düzlemde kendini yeniden konumlandırır, hem de bu çifte yeniden konumlanışını bürokratik güvenlik aygıtlarına yansıtır/yansıtmaya devam eder.

Kitabın dördüncü bölümü, Osmanlı güvenlik söyleminin merkezinde yer alan 'serseri' 'fesad' ve 'anarşist' kavramları üzerinden II. Abdülhamit döneminde özellikle Ermeni topluluğuna yönelik güvenlik politikalarının nasıl inşa edildiğini ve bu söylemin nasıl işlediğini tartışır. Yılmaz, başka devlet birimleriyle yazışmaları da içeren Hüseyin Nazım Paşa'nın kaleme aldığı *Ermeni Tarih-i Vukuatı* adlı raporu kaynak olarak kullanır ve devletin alt sınıflardan, mevsimlik işçilerden ve/veya işsizlerden oluşan geniş bir grubu nasıl sistemli şekilde 'şüpheli' ve 'tehlikeli' olarak konumlandığını inceler. İstanbul'a taşınan işsiz ya da kefil olmayan her kişi adeta potansiyel bir suçludur. Ayrıca, Yılmaz 1890 tarihli Serseri Mazanne-i Su'i Olan Eşhâs Hakkında Nizamname'yi incelerken serserilik meselesine bakışın kamu düzeninin gü-

venlik ile ilişkisiyle beraber doğrudan rejimin bekasıyla ilişkilendirildiğini ve bu ilişki çerçevesinde coğrafi mobilitenin kısıtlanmaya çalışıldığını iddia eder. Yılmaz'a göre, Hüseyin Nazım Paşa'nın raporu, Ermeni hareketini anlamaktan ziyade 'iyi-kötü' ayrımı ile bir grubu insani özelliklerinden ayırır. Bu bağlamda, 'fesad' ifadesi her bireyi muhtemel suçlu olarak kodlar, hem bireysel hem kolektif anlamda bir kriminalizasyon zemini oluşturur. Başka bir deyişle, 'serseri' ve 'fesad' gibi tarihsel olarak Osmanlı güvenlik literatüründe yer alan kavramlar, bu dönemde yeniden kavramsallaştırılarak devreye sokulur; böylece her kişiyi potansiyel tehdit haline getiren bir politik atmosfer yaratılır.

Yılmaz'ın bu bölümde yaptığı söylem analizi, kitabın en özgün yönlerinden biridir: 'serseri', 'fesad' ve 'anarşist' kavramlarının devlet tarafından eşzamanlı ve iç içe kullanımını ortaya koyması devletin tehdit söyleminin ve kriminalizasyon zemininin nasıl esnek olduğunu açığa çıkartır. İnşa edilen bu esnek tehdit söylemi – yani kimin 'serseri', kimin 'fesad', kimin 'anarşist' olacağı tanımlarındaki muğlaklık – Ermeni ve Makedon meselesini salt bir güvenlik sorununa indirger; 'serseri', 'fesad' ve 'anarşist' kavramları hem iç hem de dış kamuoyuna 'güvenlik' adı altında sunulur. Böylelikle kamu düzeni ile devletin bekası arasındaki muğlak çizgi oluşturulur; Osmanlı'nın altyapısal iktidarı sağlamaştırılır.

Beşinci bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi mobilitayı düzenleme ve kontrol etme çabalarını, yani bir 'mobilitate rejimi' inşasını ele alarak devletin idari gözetim ağının tarihsel sürekliliğini anlamamızı sağlar. Yılmaz'a göre, Ermeni ve Makedon sorunları ile uluslararası anarşizm tehdidine karşı geliştirilen güvenlik stratejileri hem politik kararlarla hem de idari uygulamalarla şekillenir. Bu çabanın merkezinde iç pasaport sistemleri, kimlik kartları, otel ve ikamet kayıtları gibi gözetim araçları yer alır. Devlet, bu araçlar ile bireylerin kimliğini doğrulamak, hareketlerini izlemek ve potansiyel tehdit olarak gördüğü grupların şehirlerarası dolaşımını sınırlamak istemektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu uygulamalar sıfırdan icat edilmemiş; erken modern dönemde var olan kontrol ve gözetim mekanizmaları, 19. yüzyılda yeni teknolojiler ve belgelerle kurumsallaştırılarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu noktada Yılmaz'ın tarihsel sürekliliğe yaptığı vurgu, Osmanlı modernleşmesinin kopuşlar kadar süreklilikler üzerinden de okunabileceğini gösterir. Yılmaz, bu gözetim rejiminin yalnızca güvenlik amaçlı olmadığını tekrar vurgulayarak devletin toplumu disipline etme ve merkezi otoriteyi gündelik hayata nüfuz ettirme stratejisi olarak işlediğini iddia eder. Kimliklerin tanımlanması, bireylerin coğrafi mobilitelerinin sınırlandırılması ve şüpheli görülen grupların denetim altına alınması, modern devletin altyapısal gücünü inşa etme çabasının temel bileşenleridir.

Kitabın altıncı bölümü, pasaport sisteminin, belirli grupları damgalamak, gözetlemek ve dışlamak amacıyla nasıl kullanıldığını detaylı biçimde inceler. Bu süreçte pasaportun gözetim, mimleme ve ayrımcılık aracı olarak işlev gördüğü detaylı biçimde örneklendirilir. Osmanlı yönetimi, yurtdışına çıkanların geri dönüşünü engellemek ve potansiyel isyanların önünü kesmek amacıyla iç pasaportlara dair yeni regülasyonlar getirir. Yılmaz, bu belgelerin basılı, numaralı ve resmi mühürlü olması zorunlu kılınarak bireylerin hareketlerinin öngörülebilir

hale getirilmesinin amaçlandığını tartışır. Bu nedenle pasaport sistemi devletin istihbarat ve güvenlik stratejilerinin bir aracı haline gelmiş; Osmanlı'nın altyapısal iktidarının bir uzantısı olmuştur. Alt sınıfların, gayrimüslimlerin ve 'siyasi tehlike' olarak kodlanan bireylerin günlük hareketliliğini sınırlayan bu sistem, modern güvenlik devletin gündelik işleyişine dair önemli örnekler sunar.

Son olarak, Yılmaz bu uygulamaları daha geniş bir çerçevede değerlendirerek yedinci bölümde II. Abdülhamit dönemi pasaport sisteminin Osmanlı güvenlik rejimi, modernleşme süreci ve idari kapasitesiyle ilişkisini derinleştirir; böylelikle daha önce sunulan teorik çerçeveyi bütüncül bir değerlendirmeye dönüştürür. Ermeni ve Makedon sorunlarının yanı sıra Avrupa'daki anarşist hareketlerin yükselmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu coğrafi mobilitayı tehdit olarak algılamış ve özellikle alt sınıflara, gayrimüslimlere ve siyasi açıdan şüpheli görülen gruplara yönelik hareket kontrolünü sıkılaştırmıştır. Bu bağlamda, pasaportlar iç seyahatleri de denetleyen, bireylerin toplumsal aidiyetini belirleyen çok amaçlı yönetim araçlarına dönüşmüştür. Yılmaz, pasaport uygulamalarının bir yandan modernleşme sürecine işaret ettiğini, diğer yandan ise geleneksel topluluk ilişkilerine dayalı kontrol biçimlerini sürdürdüğünü gösterir. Osmanlı pasaport sisteminin idari sınırları da bölümde açıkça ortaya konur. Farklı bürolar arasında standartlaşmamış yazışmalar, uygulama farklılıkları, teknolojik kısıtlılıklar ve personel yetersizliği gibi etkenler, pasaport uygulamalarında sık sık belirsizliklere ve keyfiyeliklere yol açmıştır.

İlkay Yılmaz'ın *Ottoman Passports: Security and Geographic Mobility, 1876–1908* adlı çalışması, Osmanlı güvenlik rejimini pasaport teknolojisi üzerinden yeniden düşünmeye olanak tanıyan çok katmanlı bir analiz sunar. Pasaportun yalnızca tanıdığımız şekli ile değil, arkasındaki 'gizli' gözetim ve dışlama mekanizmalarını gün yüzüne çıkarır. Başka bir deyişle, pasaportu teknolojilerin günlük hayata sızışlarına dair bir örnek olarak okuyucusuna sunar. Pasaportun araçsallaştırılarak işlevlerini tarihsel ve kuramsal düzlemde ortaya koyan eser, güvenlikleştirmenin modernleşmenin kurucu bir unsuru olduğu tezini temellendirir. Bu nedenle Yılmaz'ın çalışması, modern devletin nasıl işlediğini anlamak isteyen araştırmacılar için hem derinlikli bir tarih çalışması hem de günümüz devlet-toplum ilişkilerini sorgulamak için güçlü bir referans noktasıdır.

